

JĘZYKOWE OKREŚLENIA LUDZI MARGINESU SPOŁECZNEGO W PERSPEKTYWIE SPOŁECZNO-KULTUROWEJ

Wyrażenie *margines społeczny* w znaczeniu ‘ludzie wykolejeni, naruszający przepisy prawa i normy współżycia społecznego’ (Bralczyk 2005, s. 383; SJP) funkcjonuje w języku od XX w. Nazwa ta była wykorzystywana przede wszystkim przez socjologów i historyków, na co wskazują m.in. takie prace, jak: *Życie na przemiał* Zygmunta Bauman (2004), *Ludzie zbędni w służbie przemocy* Stefana Czarnowskiego (1982), *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu. XIV–XV wiek* Bronisława Geremka (2003) czy *Historycy wobec marginesu społecznego w Polsce XVI–XVIII wieku* Andrzeja Karpińskiego (1987).

W perspektywie społeczno-kulturowej w różnych okresach historycznych tzw. margines społeczny i osoby wchodzące w jego skład były określane słowami o znaczeniu neutralnym lub pejoratywnym – por. „nieliczna grupa społeczna o małym znaczeniu składająca się z jednostek o niskim statusie społecznym, traktowanych jako zbędne ze względu na nieprzestrzeganie ogólnie przyjętych norm i zasad współżycia i subiektywnie za takie uważających się” (Encyklopedia PWN). Zestawienia synonimiczne odnotowane przez słowniki języka polskiego, w tym słowniki wyrazów bliskoznacznych i etymologiczne, oraz wyrazy wynotowane ze źródeł historycznych potwierdzają bogactwo leksykalne w tym obszarze, jak również zróżnicowane nacechowanie emocjonalne słów nazywających osoby tworzące margines społeczny² i sam margines społeczny, które to mogą być przyczynkiem do wskazania różnorodnych, ewaluujących relacji społecznych: pozytywnych, negatywnych, agresywnych, łagodzących spory itp.

W niniejszym artykule przedstawiono leksemy zawierające w swym znaczeniu określenie ludzi marginesu społecznego. Zostały one wyekscerpowane ze

¹ r.suchenek@gmail.com

² Margines społeczny określają dwa procesy: pierwszy wykluczający przez społeczeństwo grupy społeczne żyjące poza „ładem społecznym”; drugi – separowanie się jednostek, które naruszyły obowiązujące normy społeczne („obowiązujące normy życia kolektywne”) i czują się inne od społeczeństwa (Geremek 2003, s. 15).

źródeł pisanych³, opracowań słownikowych, które to – zgodnie z metodologicznym ujęciem właściwym dla semantyki historycznej (Koselleck 2012, s. 27 i nast.) – stanowią materiał do analizy językowo-historycznej⁴ uwzględniającej synonimy, neologizmy mające zakorzenienie w moralno-obyczajowych, kulturowych czy społeczno-gospodarczych zmianach zachodzących w społeczeństwie; tzw. słowa modne, które oddziałują na kształt języka użytkowników, stając się niekiedy społecznym stygmatem.

Margines społeczny w zasobach słownikowych i źródłach historycznych jest zastępowany takimi wyrażeniami, jak: *grupy marginalne* (Geremek 1970), *ludzie luźni* (Bardach, Leśnodorski, Pietrzak 1979), *ludzie wykolejeni* (Bralczyk 2005, s. 383), *ludzie marginesu* (Geremek 2003), *ludzie z marginesu* (WSJP), *żywioty wykolejone i marginalne* (Sztumski 2013, s. 125). Wszystkie spośród wymienionych określeń weszły do języka oficjalnego, ugruntowały swoją obecność, wypełniając kontekst społeczny (Koselleck 2012, s. 36–37). Z racji swej okrzepłej formy w komunikacji na poziomie naukowym, popularnonaukowym nie budzą już tak negatywnych odczuć, nabrały charakteru quasi-neutralnego, gdyż utrwaliły się w świadomości użytkowników, którzy na skutek programów inkluzyjnych⁵, funkcjonujących w społeczeństwie⁶, widzą sens w pomaganiu osobom poszukującym pomocy – np. bezrobotnym, biednym, ofiarom handlu żywym towarem, dzieciom ulicy.

³ Zgodnie z podziałem na źródła pisane i niepisane – w badaniach historycznych oraz dociekaniach diachronicznych w językoznawstwie przedmiot badań stanowią źródła pisane (Labuda 2010, s. 45).

⁴ W badaniach prowadzonych przez językoznawców można dostrzec również pochylenie się nad kwestiami historycznymi, zmianami w obrębie słów z uwzględnieniem czynników pozajęzykowych, do których przynależą konteksty kulturowe, społeczne, polityczne (np. Kleszczowa 2002, s. 265–274).

⁵ Przykładowe programy, projekty na rzecz osób zaliczanych do marginesu społecznego – obowiązujące na terenie Polski w ostatnich 10 latach – Partnerstwo na rzecz rozwoju „Druha szansa”, program realizowany od 2005 r. przez Powiślańskie Towarzystwo Społeczne; projekt „Bezpieczna Europa – walka z przestępczością transgraniczną i zorganizowaną na wschodniej granicy Unii Europejskiej” – w jego ramach na terenie woj. warmińsko-mazurskiego realizowano założenia kampanii informacyjno-educacyjnej związanej z handlem ludźmi, a także informowano o Krajowym Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnym dla polskich i cudzoziemskich ofiar handlu ludźmi (http://www.kcik.pl/krajowy_plan.html).

⁶ Strategia Europy 2020 r. stawia sobie za cel w obszarze ubóstwa „zmniejszenie liczby ludzi ubogich, dzięki uchronieniu przed ubóstwem lub wykluczeniem co najmniej 20 milionów osób”. Z kolei Krajowy Program Reform na rzecz Realizacji Strategii Europy 2020 w Polsce zakłada „zmniejszenie o 1,5 mln liczby osób żyjących poniżej relatywnie granicy ubóstwa” – zob. *Desegregacja...*, s. 10–11.

Współczesny słownik wyrazów bliskoznacznym zamieszczony w internecie (SSJP) czy opracowania z zakresu socjologii podają zastępujące sformułowanie (sformułowania) *marginesu społecznego* o różnorodnym nacechowaniu: neutralnym, negatywnym, pejoratywnym. W grupie synonimicznych określeń zostały wyodrębnione grupy znaczeniowe⁷, odpowiadające składnikom definicji *marginesu społecznego*. Pierwszą grupę stanowią wyrazy i wyrażenia będące określeniem „niskiej grupy społecznej”, wśród których wymieniono następujące:

- wyrazy: *degenerat, element, kontrkultur, margines, męty, półświatek, recydywa, szumowiny, świątek, wykolejeni, wykolejeńcy* (SSJP);
- związki wyrazowe: *doły społeczne, ludzie zbędni, męty społeczne, świat przestępczy* (SSJP); *ludzkie odpady, ludzkie odrzuty, ludzie na przemiał* (Bauman 2004, s. 13).

Drugą grupę stanowią wyrazy i wyrażenia będące określeniem „bandy łobuzów”⁸, wśród których wymieniono następujące:

- wyrazy: *barachło, bydło, chuliganeria, draństwo, dzicz, gawiedź, granda, halastra, hołota, ludziska, lumpy, łajdactwo, łobuzeria, łobuzerka, menelstwo, męty, motłoch, pospółstwo, półświątek, prostactwo, recydywa, swołocz, szumowiny, talalajstwo, tłuszczka, żulia* (SSJP);
- grupy wyrazowe: *doły społeczne, dzieci ulicy, wyrzutki społeczeństwa* (SSJP).

Znaczna część użyć synonimicznych *ludzi marginesu społecznego* uwidacznia charakter pejoratywny tychże określeń występujących jako pojedyncze wyrazy, złożenia czy wyrażenia. Wzbudzają one w odbiorcach negatywne uczucia, łączone ze strachem, pogardą, a niekiedy z upokorzeniem (Szarfenberg b.r., s. 2).

Dokonując analizy językowo-historycznej grupy jednostek leksykalnych określających ludzi marginesu społecznego z uwzględnieniem kontekstów moralno-obyczajowych oraz kulturowych, można wskazać kilka grup neologizmów. Pierwszą stanowią **wyrażenia, złożenia składające się dwóch wyrazów (neologizmy frazeologiczne)**, np.:

- *margines* – oznacza „coś, co jest drugoplanowe, uboczne, mniej ważne” (SDor)⁹; „to ludzie naruszający normy życia społecznego i nie mający

⁷ Najważniejsze grupy znaczeniowe wymieniane przez słowniki internetowe (SSJP, WSJP) przy marginesie społecznym: *określenie bandy łobuzów, określenie niskiej grupy społecznej, odniesienie do łobuza*; przy *marginesie społecznym* i *ludziach z marginesu* zostaje uwzględniona klasyfikacja tematyczna: człowiek w społeczeństwie, grupy i organizacje społeczne, łamanie prawa.

⁸ Połączenie *banda łobuzów* występuje zamiennie z połączeniem *grupa łobuzów* – zob. WSJP.

⁹ Definicja leksemu została poprzedzona kwalifikatorem *przen.*

swojego miejsca w społeczeństwie, np. przestępcy i osoby bez określonego źródła utrzymania” (ISJP, t. 2, s. 823)¹⁰; występuje w połączeniach: margines przestępczy, margines społeczny, ludzie z marginesu (WSJP). Leksem *margines* stanowi część formalno-znaczeniową wyrażen: *margines przestępczy, margines społeczny*¹¹, można nim zastąpić całe wyrażenia. Można wnosić, że w wypowiedziach o charakterze potocznym występuje on w funkcji metonimii (*margines* w znaczeniu *margines społeczny*). Takie zastosowanie metonimii znajduje wytłumaczenie w zjawisku ekonomii językowej¹²;

- *element* – „łac. elementum ‘jeden z czterech żywiołów’” (WSJP); używany w lm wyraz „głównie w propagandzie okresu 1944–1989” (WSJP); obecny w języku po 1990 r. w znaczeniu oficjalnym, potocznym oraz książkowym: „o człowieku z marginesu społecznego, np. chuliganie, złodzieju itp.” (Czeszowski 2006, s. 89); „o grupie ludzi pochodzących z pewnego środowiska i odznaczających się zwykle ujemnymi cechami” (Bralczyk 2005, s. 162); występuje w połączeniach: „*element przestępczy*, wywrotowy, mieszczański itp.”; „to grupa ludzi, którą wyróżniają jakieś wspólne cechy. Słowo książkowe, używane zwykle z dezaprobatą. Potocznie słowo **odnoszące się do ludzi ze środowiska przestępczego**” (ISJP, t. 1, s. 378, wyróżn. R.S.)¹³; *element przestępczy*: „człowiek lub grupa ludzi odznaczających się pewnymi cechami, przez mówiącego uznawanymi za negatywne” (WSJP).

Leksem *element* stanowi część składową wyrażenia *element przestępczy*. W wyrażeniach potocznych można nim zastąpić, tak jak w przypadku leksemu *margines*, całe wyrażenie;

- *świątek* – oznacza „niewielkie środowisko ludzkie; środowisko ludzi ograniczonych, małych, małych” (SDor), „niewielkie, zamknięte środowisko ludzi” (Bralczyk 2005, s. 830); „1. Jakiś świątek, np. aktorski lub przestępczy, to środowisko ludzi, których łączą jakieś zajęcia lub interesy” (ISJP, t. 2, s. 792); występuje w takich połączeniach, jak: *świątek przestępczy* (ISJP, t. 2, s. 792), związki ze *świątem (przestępczym)* (WSJP). Leksem *świątek* stanowi część składową wyrażenia *świątek przestępczy / świat przestępczy* (Markowski 1994, s. 254), w którym *świątek* jest wyrazem pochodnym od *świat*. Podobnie jak leksem *margines*, *element*,

¹⁰ Zob. trzecie hasło homonimiczne przy rzeczowniku *margines*.

¹¹ W ISJP (t. 2, s. 823) przy hasle *margines* (określonym jako rzeczowniki męskorzeczowy) w jego trzecim homonimie występuje frazeologizm męskorzeczowy: *margines społeczny* jako jedna z możliwych form wyrażenia wskazanego opisu w definicji.

¹² Zob. pojęcie ekonomii w języku w: Polański 2003, s. 137; zob. też: Ruszkowski 2018.

¹³ Zob. czwarte hasło homonimiczne przy rzeczowniku *element*.

tak i leksem *światek* we współczesnym języku polskim w jego formie potocznej jest używany z lekceważeniem – zastępuje całe wyrażenie *świat przestępczy*;

- *dzieci ulicy* – to dzieci, które są zmuszane do pracy na ulicy przez osoby zazwyczaj pełnoletnie, np. do kradzieży, do żebrania, do prostytuowania się. *Dzieci ulicy* – to frazeologizm (będący pod względem formalnym wyrażeniem), którego nie odnotowują słowniki języka polskiego (np. ISJP, Bralczyk 2005, SDor). Jego użycie historycznie odnotowuje się na terenie obszaru Polski w czasie XX-lecia międzywojennego. W tym okresie jednym z pierwszych, którzy okazywali troskę dzieciom żyjącym na ulicy i dzieciom z ulicy, był Janusz Korczak. Poznawał on (samodzielnie) środowisko nędzy, żebractwa, a nawet prostytucji małego dziecka, o czym poświadczają artykuły publikowane przez autora *Króla Maciusia* m.in. w „Wędrowcu” i „Głosie” (Matyjas 2003, s. 802). W tychże artykułach Korczak zwracał uwagę na warunki życia „deprawujące i demoralizujące dziecko” (Matyjas 2003, s. 802), jak również podawał propozycje zmian, które pomogłyby w niwelowaniu zjawisk społecznie nieakceptowalnych wśród dzieci;
- *ludzie odpady*, *ludzkie odpady* – rzeczownik *odpady* jest definiowany jako „niepotrzebne produkty uboczne, czasem dające się wykorzystać do produkcji innych wyrobów” (ISJP, t. 1, s. 116);
- *ludzie odrzuty*, *ludzkie odrzuty* – rzeczownik *odrzuty* jest definiowany jako towary, „które zostały odrzucone, gdyż nie spełniły wymagań jakościowych. Słowo potoczne, używane zwłaszcza w PRL” (ISJP, t. 1, s. 1124); 1. „to, co zostało odrzucone jako nieprzydatne” (Bralczyk 2005, s. 494);
- *ludzie na przemiał* – rzeczownik *przemiał* jest definiowany jako „rozdrobienie czegoś poprzez zmielenie” (ISJP, t. 2, s. 316); „1. rozcieranie czegoś na drobne cząsteczki za pomocą odpowiednich urządzeń, 2. produkt otrzymany w wyniku przemielenia czegoś” (Bralczyk 2005, s. 658).

Złożenia *ludzie odrzuty*, *ludzie odpady* oraz wyrażenia *ludzkie odpady* (*odpady ludzkie*), *ludzkie odrzuty*, *ludzie na przemiał* zostały utrwalone przez Zygmunta Baumana (2004). Wszystkie wymienione wyrażenia i zestawienia Bauman stosuje jako określenia ludzi, którzy synonimicznie mogą być nazywani *nadliczbowymi*, *zbędnymi*, jako efekt uboczny zaprowadzanego ładu i postępu gospodarczego. Ta część ludności „nie jest na swoim miejscu”, stanowi „element niepożądany” (Bauman 2004, s. 13). Przyczyn takiego stanu rzeczy doszukuje się badacz w historii nowoczesności, m.in. w efekcie przeludnienia w krajach rozwiniętych – „zmodernizowanych” (Bauman 2004, s. 14), w globalizacji, która stała się „najwydajniejszą dzisiaj i najsłabiej kontrolowaną «linią produkcyjną» wytwarzającą **ludzi odpady** czy też **ludzi na przemiał** (Bauman 2004,

s. 15, wyróżn. R.S.). Ponadto Bauman, jako obserwator współczesnych zjawisk, w zakresie socjologii stawia tezę, że w tzw. przednowoczesnych społeczeństwach, które nie znały problemu *odpadów ludzkich* (ani materiałowych), „na skutek zetknięcia się lub braku kanałów odprowadzających odpady na zewnątrz, coraz więcej społeczeństw zaczyna zwracać ostrze zabiegów asenizacyjnych przeciwko samym sobie” (Bauman 2004, s. 112–113). Usuwanie (asenizacja) ludzi odpadów staje się faktem we współczesnym świecie, w którym zasady pomocy socjalnej są zminimalizowane. Fakt ten może mieć zakorzenienie również w potrzebie bezpieczeństwa osobistego, które jest zjawiskiem charakterystycznym dla państw Zachodu i Stanów Zjednoczonych. Stając w opozycji do mechanizmów wytwarzanych przez tzw. państwa opiekuńcze, na wzór późnośrednio-wiecznej działalności charytatywnej prowadzonej przez kościół i osoby świeckie (zob. więcej: Geremek 2003, s. 143 i nast.), istnieje potrzeba chronienia się przed zagrożeniami „dla ludzkich ciał, ludzkiego dobytku i ludzkich siedlisk”, które mogą mieć swe źródło m.in. w działalności przestępczej, w społecznych postawach „marginesu” (Bauman 2012, s. 52);

- *ludzie zbędni* – przymiotnik *zbędny* jest definiowany jako „to (co) nie jest potrzebne i można się bez tego obejść” (ISJP, t. 2, s. 1302); „taki, bez którego można się obejść” (Bralczyk 2005, s. 992);
- *doły społeczne* – rzeczownik *doły* oznacza „ludzi znajdujących się najniżej w jakiejś hierarchii, zwłaszcza społecznej. Słowo potoczne” (ISJP, t. 1, s. 313)¹⁴;
- *męty społeczne* – *męty* – to „2. ludzie z marginesu społecznego, którymi pogardzamy. Słowo potoczne” (ISJP, t.1, s. 847)¹⁵; „3. człowiek z marginesu społecznego” (Bralczyk 2005, s. 396)¹⁶;
- *świat przestępczy* – *przestępczy* – „«odnoszący się do przestępcy, będący przestępstwem»: świat przestępczy” (WSPP, s. 905);
- *wyrzutki społeczeństwa* – rzeczownik *wyrzutek* – „nazywa się osobę nie akceptowaną przez swoje środowisko i wyłączoną z niego” (ISJP, t. 2, s. 1144); „osoba napiętnowana przez swoje środowisko i wyłączona z niego” (Bralczyk 2005, s. 952).

Wyrażenia z nacechowaniem pejoratywnym, z wyraźną dezaprobatą – powyżej przybliżone pod względem językowo-historycznym – stanowią znaną moralno-obyczajowych przyzwyczajają społecznych, ugruntowanych stereotypo-

¹⁴ Zob. ósme hasło przy rzeczowniku *dół*.

¹⁵ Zob. drugie hasło przy rzeczowniku *męt*.

¹⁶ Zob. trzecie hasło przy rzeczowniku *męt*.

wym¹⁷ postrzeganiem osób nieakceptowanych przez społeczeństwo, burzących ład znany w kręgach ludzi żyjących w zgodzie z kodeksami, prawem stanowionym i prawem zwyczajowym.

Drugą grupą neologizmów są **słowa, którym nadano nowe znaczenie (neosemantyzmy) o charakterze pejoratywnym**, np.:

- *bydło* – pierwotne znaczenie zgodnie z WSJP pochodzi z „zach. psł. *bydlo ‘miejsce pobytu, zamieszkania’ Polskie znaczenie ‘zwierzęta domowe’ pochodzi wtórnie od sensu ‘posiadłość, majątek’, rozwiniętego z pierwotnego znaczenia prasłowiańskiego.” (WSJP); nowe – odnotowane przez SJP, ISJP, WSJP, Bralczyk 2005 – „obelżywie, pogardliwie o ludziach” (WSJP)¹⁸; „*pogard.* o grupie ludzi” (Czeszowski 2006, s. 45); „2. Bydłem nazywa się ludzi, zwłaszcza nie zróżnicowany tłum, jeśli czuje się do nich pogardę. Słowo potoczne i obraźliwe” (ISJP, t. 1, s. 144); pot. „duża grupa niekulturalnie zachowujących się osób, wobec której mówiący odczuwa pogardę” (WSJP); „2. obrażl. «o grupie osób agresywnych lub prymitywnych osób»” (Bralczyk 2005, s. 72).

Leksem *bydło* w odniesieniu do ludzi marginesu społecznego, obok znaczenia utrwalonego znaczenia w języku ogólnym ‘rogate zwierzęta domowe’ (Bralczyk 2005, s. 72), jest wyrazem użytym w nowym znaczeniu o charakterze potocznym, z nacechowaniem obraźliwym;

- *męty* – *męt* – w l.p. „o człowieku z marginesu społecznego, zdegenerowanym moralnie, budzącym odrazę i lęk” (Czeszowski 2006, s. 169); „3. człowiek z marginesu społecznego” (Bralczyk 2005, s. 396); *pogard.* „człowiek, którego mówiący podejrzewa o naruszanie prawa lub norm społecznych” (WSJP) w lm. – *męty* to „2. ludzie z marginesu społecznego, którymi pogardzamy. Słowo potoczne” (ISJP, t. 1, s. 847)¹⁹; występuje w połączeniach: *męty* społeczne (WSJP).

Leksem *męty* jest rzeczownikiem odczasownikowym, pochodzącym od czasownika *mącić*, który w pierwotnym znaczeniu psł. **mōtiti* oznaczał ‘mieszać, bełtać, wprowadzać zamieszanie’ (WSJP). Występuje w kilku znaczeniach – oznacza w pierwszej kolejności ‘drobne cząsteczki zawieszane w płynie, mączące jego przezroczystość’, w drugiej – ‘niejasność, chaotyczność myśli lub wypowiedzeń’ (Bralczyk 2005, s. 396). Ostatnim

¹⁷ Stereotypy, podobnie jak procesy stereotypizacji, ułatwiają szybszą orientację w sytuacji społecznej, pozwalają na zmniejszenie różnorodnych informacji o człowieku. Zob. więcej nt. stereotypu i stereotypizacji: Obrębska 2007, s. 137 i nast.

¹⁸ Definicja *leksem* poprzedzona została kwalifikatorem *przen.* – zob. SDor.

¹⁹ Zob. drugie hasło homonimiczne przy rzeczowniku *męt*.

- z wyróżnionych znaczeń jest to związane z określeniem człowieka marginesu społecznego. W formie liczby mnogiej odnotowuje go tylko ISJP;
- *thuszcza* – „psł. *tǫšča (< *tǫst-ja) ‘napęcznienie, duża objętość’ Ekspresywne współcześnie zabarwienie wcześniej miało neutralny charakter: ‘gromada, skupisko ludzi’ (to z kolei znaczenie rozwinęło się z abstrakcyjnego ‘to, co nabrzmiało, napęczniało, zwiększyło objętość’)” (WSJP); współcześnie *thuszcza* jest definiowana jako ‘hołota, motłoch, zgraja’ (Bralczyk 2005, s. 849); występuje w połączeniach *thuszcza rozwydrzona* i *thuszcza społeczna*. *Thuszcza społeczna* – książk. ‘większa grupa osób, którymi mówiący pogardza’ (WSJP), *thuszcza rozwydrzona* sprowadzona zaś zostaje do stereotypowego określenia i jest definiowana jako ‘tłum ludzi ciemnych, motłoch, niechętnie o tłumie’ (SDor); „blm, przestarz., pogard. «tłum, gromada ludzi zachowujących się hałaśliwie, wyzywająco»” (WSPP, s. 1181); książk. ‘większa grupa osób zachowujących się niekulturalnie lub agresywnie’ (WSJP).

Na podstawie znaczeń leksemów *bydło*, *męty*, *thuszcza*, można wnosić, iż nowe znaczenia rozszerzają zasób słów określających osoby marginesu społecznego. Występowanie zaś przy definicjach poszczególnych rzeczowników takich kwalifikatorów, jak: *obraźliwy*, *pogardliwy*, *używane z dezaprobatą*, wskazuje na nacechowanie emocjonalnie negatywne poszczególnych leksemów. Wyżej wskazane przykładowe neosematyzmy można uznać za skuteczną reakcję na zmiany gospodarczo-ekonomiczne, jak również polityczne. Używane nagminnie w znaczeniu pejoratywnym mogą wpływać (i najprawdopodobniej w znacznym stopniu wpływają) na stygmatyzację ludzi marginesu społecznego.

Trzecią grupę neologizmów stanowią **słowa będące zapożyczeniami z języków słowiańskich oraz germańskich utrwalone w języku polskim (neologizmy leksykalne)**, których znaczenie rozszerzono o kwalifikację tematyczną wpisującą się w zachowania i wyrażenia nieakceptowalne społecznie²⁰, np.:

- *barachło* – „mówimy o rzeczach lub osobach bezwartościowych. Słowo potoczne i pogardliwe” (ISJP, t. 1, s. 68), „«ros.» pot. rzeczy nic nie warte, stare, zużyte” (Jędrzejko, Kita 2006, s. 77); „2. pot. «pogardliwe o ludziach»” (WSPP, s. 55);
- *lump* – definicja człowieka w WSJP z kwalifikatorami *pot.* i *pogard.*: ‘osoba bez stałego zatrudnienia, która włóczy się po ulicach, odznacza się niechlujnym wyglądem i skłonnością do nadużywania alkoholu’, z kolei w Czeszowski 2005 (s. 157): 1. „o człowieku z marginesu społecznego, wzbudzającym lęk i odrazę swoim zachowaniem i wyglądem”;

²⁰ Por. kwalifikację tematyczną w WSJP.

„2. o człowieku niepracującym, włączającym się i nadużywającym alkoholu”²¹; w łp. ISJP (t. 1, s. 781) „lump to ktoś, kto nie pracuje i włączy się po ulicach, ma niechlujny wygląd i jest często pijany. Słowo przestarzałe, dziś książkowe, używane z dezaprobatą”; w SDor (1996, s. 309) „te lumpy pot. «włóczęga, pijak, obdartus (również wyzwisko)»”. Informacje o pochodzeniu rzeczownika podaje WSJP: „niem. Lump ‘oberwaniec, nicpoń’ ” oraz „niem. Lumpen ‘gałgan, łachman, szmata’ ”, SDor zaś w l.mn. (*lumpy*): „w języku więźniów obozów hitlerowskich: ubranie obozowe”;

- *swolocz* – ros. „Swołocz bardzo potoczne. 2. o ludziach, którymi pogardzamy” (ISJP, t. 2, s. 724)²²; „w łm rzadko używane, pot., pogard. «człowiek bezwartościowy moralnie, łobuz, łajdak; także: taka grupa ludzi»” (WSPP, s. 1125);
- *żulia* – „«ros.» chuligani, chuliganeria, półświatek przestępczy” (Jędrzejko, Kita 2006, s. 706); ros. *żulio* – „złodzieje; oszuści” (Kopaliński 1978, s. 1057); „paczka, banda, społeczność przestępcza, grupa chuliganów” (Czeszowski 2006, s. 385); „Żulia to grupa lub środowisko żulików. Słowo nieco przestarzałe” (ISJP, t. 2, s. 1416).

Wymienione leksemy, etymologicznie wywodzące się z języka rosyjskiego i niemieckiego, używane w języku potocznym, rozszerzyły swe znaczenie o określenie wskazujące na reprezentowanie środowiska ludzi marginesu.

Kolejna grupa neologizmów to **wyrazy utworzone od jakiejś podstawy słowotwórczej, tj. neologizmy słowotwórcze** (Sękowska 2004), np.:

- *kontrkultur* – rzeczownik zbudowany z prefiksu *kontr*-²³ oraz rzeczownika *kultur*, oznacza „wzory, zasady i normy obyczajowe opozycyjne wobec kultury oficjalnej, będące wyrazem poszukiwań odmiennych form organizacji społeczeństwa” (ISJP, t. 1, s. 674). Prefiks tego neologizmu słowotwórczego jest wyrażony przez przyimek *kontr*-, znajdujący polski odpowiednik *przeciw*- [np. „kontr – przeciw” (Burkacka 2010, s. 232)]. Leksem *kontrkultur* został tylko odnotowany przez ISJP. Stanowi określenie, które można potraktować jako synonim *ludzi marginesu*;

²¹ Oba znaczenia leksemy *lump*, obok dwóch innych znaczeń: 3. „sklep z odzieżą używaną;” 4. „odzież, zwłaszcza znoszona, zużyta”.

²² Zob. drugie hasło homonimiczne przy rzeczowniku *swolocz*.

²³ Zob. *Indeks przedrostków polskich*, https://pl.wiktionary.org/wiki/Indeks:Pol-ski_-_Przedrostki.

- *lobuzeria* – oznacza „grupę łobuzów²⁴; łobuzy²⁵” (SJP); „1. gromada łobuzów. Słowo potoczne i obraźliwe” (ISJP, t. 1, s. 796)²⁶. Rzeczownik *lobuzeria* stanowi derywat słowotwórczy od bazowego *lobuz*, który oznacza osobę, „najczęściej młodą, która wywołując awantury, wszczynając bójkę czy niszcząc cudzą własność, lekceważy przyjęte zasady współżycia społecznego, wobec której mówiący czuje pogardę i strach” (WSJP);
- *menelstwo* – rzeczownik pochodzący od rzeczownika *menel* i przyrostka *-stwo*; rzeczownik *menel* według definicji słownikowych oznacza ‘człowieka z marginesu społecznego, zwłaszcza alkoholika’ (Czeszowski 2006, s. 167); w ISJP „to osoba z marginesu społecznego budząca lęk lub odrzę swoim zachowaniem i niechlujnym wyglądem. Słowo potoczne” (ISJP, t. 1, s. 841–842); *menelstwo* odnotowuje WSJP w znaczeniu **cechy**: pot. pogard. „cecha ludzi bez stałego zatrudnienia, którzy włóczą się po ulicach, odznaczają się niechlujnym wyglądem i skłonnością do nadużywania alkoholu” (WSJP), oraz **ludzi**: pot. pogard. „ludzie bez stałego zatrudnienia, którzy włóczą się po ulicach, odznaczają się niechlujnym wyglądem i skłonnością do nadużywania alkoholu” (WSJP).

Spójeczno-gospodarczy rozwój, mający na celu uzyskiwanie coraz wyższych środków kapitałowych, wykształcił podziały wewnątrz poszczególnych narodów i państw. Klasyczny podział wewnątrzspołeczny uwzględnił jednostki zamożne, średniozamożne i biedne w społeczeństwach rozwiniętych Starego Kontynentu, Ameryki Północnej czy Australii. Faktem wydaje się w tej perspektywie „ściśły związek między szybkim wzrostem ogólnej i «statystycznej» zamożności a równie szybkim mnożeniem się przypadków nieznośnego ubóstwa” (Bauman 2014, s. 144). To ostatnie zjawisko wpływa na czynniki warunkujące zachowania obyczajowe, wyrastające z kultury, religii danego narodu, środowiska, czy też zachowania etyczne bądź nieetyczne.

Istnieje, biorąc pod uwagę powyższe czynniki, pewna zależność w relacjach zachodzących między bogatymi a biednymi, bogatymi a bogatymi, biednymi a biednymi. Efekty tychże relacji można dostrzec w polityce społecznej, w działalności sektorów non-profitowych, w działalności charytatywnej prowadzonej przez instytucje kościelne i prywatne, jak również w sposobie wyrażania się za pomocą wybranego zestawu środków językowych. Z tych ostatnich zdecydowanie wyłania się negatywny obraz ludzi marginesu, którzy postrzegani są w perspektywie kulturowej, historycznej czy społecznej jako obcy, jako osoby wyzw-

²⁴ Definicja tego leksemu została poprzedzona kwalifikatorem *pot.*

²⁵ Definicja tego leksemu została podana bez kwalifikatora.

²⁶ Zob. pierwsze hasło homonimiczne przy rzeczowniku *lobuzeria*.

lające lęk wśród pozostałej części społeczeństwa [zob. np. postrzeganie społeczne handlarza żywym towarem, złodzieja (Wojtyka 2016, s. 17–34)].

Osoby przynależące do defaworyzowanych grup są określane w zdecydowanej swej większości – szczególnie w języku potocznym – za pomocą leksemów zawierających nacechowanie emocjonalnie negatywne, o zabarwieniu pejoratywnym, z tendencją do stygmatyzacji biedy, życia na marginesie społecznym. Gwarantowanie im w systemach społeczno-politycznych pomocy stałej lub doraźnej w postaci mieszkań socjalnych, opieki zdrowotnej (np. specjalnych transportów medycznych) (Dajmon 2012, s. 54–58), dostępu do oświaty (Patel 2010, s. 97–99) stanowią jedynie czynniki walki z wykluczeniem społecznym, niebędące jednoznacznie formą inkluzji społecznej, która musi również objąć płaszczyznę zachowań moralnych, interspołecznych, w tym językowych (wyrażających się w języku).

Bibliografia

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. (1979), *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa.
- Bauman Z. (2004), *Życie na przemiał*, przeł. T. Kunz, Kraków.
- Bauman Z. (2012), *To nie jest dziennik*, przeł. M. Zawadzka, Kraków.
- Bauman Z. (2014), *Ku przestrodze*, w: Z. Bauman, *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*, przeł. T. Kunz, Kraków.
- Brańczyk J. (red.) (2005), *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, Warszawa.
- Burkacka I. (2010), *Klasyfikacja słowotwórcza nowszych zapożyczeń*, „Linguistica Copernicana” nr 2 (4).
- Czarnowski S. (1982), *Ludzie zbędni w służbie przemocy*, w: *Wybór pism socjologicznych*, Warszawa.
- Czeszowski M. (red.) (2006), *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa.
- Dajmon J. (2012), *Wykluczenie*, przeł. A. Karpowicz, Warszawa.
- Desegregacja wskaźników strategii Europa 2020 na poziomie NTS 2 z zakresu pomiaru ubóstwa i wykluczenia społecznego*. Końcowy raport metodologiczny zawierający wyniki prac I i II etapu, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5803/1/raport_metodologiczny_.pdf [dostęp: 30.09.2019].
- Doroszewski W. (red.) (1996), *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.
- Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/margines-spoeczny;3937743.html> [dostęp: 30.09.2019].
- Geremek B. (1970), *O grupach marginalnych w mieście średniowiecznym*, „Kwartalnik Historyczny” R. LXXVII, z. 3.

Geremek B. (2003), *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu. XIV–XV wiek*, Poznań.

[ISJP] Bańko M. (red.) (2000), *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańko, t. 1 i 2, Warszawa.

Jędrzejko E., Kita M. (2006), *Słownik wyrazów obcych*, Łódź.

Karpiński A. (1987), *Historycy wobec marginesu społecznego w Polsce XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” nr 2.

Kleszczowa K. (2000), *Gasnące słowa*, „Prace Filologiczne” t. 45, s. 265–274.

Kopaliński W. (1978), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa.

Koselleck R. (2012), *Semantyka historyczna*, Wybór i opracowanie H. Orłowski, przeł. W. Kunicki, Poznań.

Labuda G. (2010), *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych z Posłowiem*, Poznań.

Markowski A. (red.) (1995), *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.

Matyjas B. (2003), *Koncepcja wychowawcza Janusza Korczaka*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 2, Warszawa.

Obrębska M. (2007), *Myślenie stereotypowe w normie i w patologii*, w: *Stereotypy i stereotypizacja*, red. W. Domachowski, Poznań.

Patel R. (2010), *Wartość niczego. Jak przekształcić społeczeństwo rynkowe i na nowo zdefiniować demokrację*, Warszawa.

Polański K. (red.) (2003), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.

Ruszkowski M. (2018), *Ekonomiczność środków językowych w aspekcie normatywnym*, w: *Wybrane aspekty badań nad normą językową*, red. P. Zbróg, Kraków.

Sękowska E. (2004), *Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie (wybrane tendencje)*, „Eslavistica Complutense”, nr 4.

[SDor] Doroszewski W., *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski> [dostęp: 30.09.2019].

[SJP] Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/lobuzeria;2479968.html> [dostęp: 30.09.2019].

[SSJP] Słownik synonimów języka polskiego – Synonim.NET, <https://synonim.net> [dostęp: 30.09.2019].

Strategia Europy 2020, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultstronaopisowa/5803/1/raport_metodologiczny_.pdf [dostęp: 30.09.2019].

Szarfenberg R. (b.r.), *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna*, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/miws_panorama.pdf [dostęp: 30.09.2019].

Sztumski J. (2013), *Systemowa analiza społeczeństwa*, Katowice.

[WSPP] Markowski A. (red.) (2004), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.

Wojtyka M. (2016), *Z historii wybranych hiponimów leksemu „złodziej”*, w: *Słowo – wartość – jakość w języku i w tekście*, red. B. Mitrenga, Katowice.

[WSJP] *Wielki słownik języka polskiego*, <https://www.wsjp.pl> [dostęp: 30.09.2019].

Streszczenie

Językowe określenia ludzi marginesu społecznego w perspektywie społeczno-kulturowej

Przedmiotem niniejszego artykułu jest przedstawienie leksemów określających ludzi marginesu społecznego. Materiał źródłowy stanowią źródła pisane, opracowania słownikowe, które zgodnie z metodologicznym ujęciem właściwym dla semantyki historycznej, są materiałem do analizy językowo-historycznej.

Słowa kluczowe: margines społeczny, inkluzja społeczna, wykluczenie społeczne, określenia ludzi marginesu społecznego

Summary

Language definitions of people from the social margin in the socio-cultural perspective

The subject of this article is the presentation of exaggerated lexemes describing people on the social margin. The source material consisted from written sources, dictionary studies, which according to the methodological approach – characteristic for historical semantics – will be the material for linguistic-historical analysis.

Keywords: people's social margin, social inclusion, excluded people, identify names strangers, identify names people's social margin